

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11069537>

**MUSTAQIL TA'LIM ORQALI BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHDA KOGNITEV USTOZ-SHOGIRD MODELI**

Xaydarova Mayra Ergashovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti san'atshunoslik kafedrası o'qituvchisi

mayraxaydarova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirish hamda jamiyatga yetuk, o'z sohasini mukammal o'zlashtirgan intellektual salohiyatli mutaxassislar yetkazib berish shu sohada faoliyat yuritayotgan oliy ta'limning dolzarb masalalaridan biridir. Talabalar olayotgan mustaqil ta'limi, uni takomillashtirish choralaridan biri kognitev ta'lim modeli haqida, undan mustaqil ta'limda foydalanishning ahamiyati haqida ushbu maqolada fikrlar berilgan bo'lib, talaba yoshlarda ustoz-shogirdlik ta'limi orqali kompetentlikning oshib borishi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar. *Kompetentlik, kognitiv, ijod, fikrlash, ta'lim, ko'nikma, rivojlanish, texnologiya, amaliy ish, tasviriy san'at, dizayn, trening.*

Kirish: Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining mustaqil ta'lim orqali kasbiy kompetentligini oshirish choralar bilan shug'ullanar ekanmiz, biz bu sohadagi barcha metodlar hamda texnologiyalarni puxta egallamog'imiz kerak bo'ladi. Mustaqil ta'limning tasviriy san'atga doir pedagogik modellari haqida to'xtalib ularning talaba ijodiy hamda mutaqil faoliyatida nechog'lik ahamiyatini aniqlashimiz mumkin.

Pedagogik modellashtirish, shuningdek, ta'lim modellashtirish yoki kognitiv modellashtirish sifatida ham tanilgan, o'qituvchilar o'quvchilar kuzatishi va taqlid qilishlari uchun muayyan ko'nikmalar, fikrlash jarayonlari, muammolarni hal qilish usullari yoki xatti-harakatlarini namoyish etadigan o'qitish strategiyasidir. U ijtimoiy ta'lim nazariyasiga asoslanadi, bunda odamlar boshqalarni kuzatish va ularning xatti-harakatlarini modellashtirish orqali o'rganishadi. Pedagogik modellashtirish turli ta'lim kontekstlari va mavzularida, jumladan tasviriy san'atda qo'llanilishi mumkin. Pedagogik modellashtirishning asosiy maqsadi talabalarga kerakli xatti-harakatlar yoki ko'nikmalarning aniq misollarini taqdim etishdir. O'qituvchi yoki ekspertning topshiriq yoki fikrlash jarayonini modellashtirishini kuzatish orqali o'quvchilar vazifani o'zlari qanday bajarish kerakligini aniqroq tushunishlari mumkin. Pedagogik modellashtirish mavhum tushunchalarni o'quvchilar uchun yanada aniqroq va tushunarli qilishga yordam beradi. Mustaqil ta'limda, talabalar an'anaviy sinfdan tashqarida o'z ta'lim olishlari uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga oladilar, ta'lim natijalarini yaxshilash uchun turli kognitiv ta'lim usullarini qo'llash mumkin. Ushbu usullar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatlari, metakognitsiya va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limni rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Pedagogik modellashtirishning tasviriy san'at uchun muhim bo'lgan modeli bu kognitiv ya'ni ustoz-shogird ta'limidir. Azaldan tasviriy san'at turlari bilan shug'ullanuvchi insonlar ustoz-shogird ta'limi asosida mukammal o'z ishlarini ustasi bo'lib yetishib kelganlar. Ta'limning bunday modelidan foydalanib soha bo'yicha yuqori natijalarga erishish hamda mutaxassislik fanlaridan kompetenlik darajasini oshirish mumkin. Bu borada dunyo olimlarining tadqiqotlari talaygina bo'lib, ular o'z qarashlarida ustoz shogirdlik orqali beriladigan ta'lim modeli asoslari haqida, uning ta'limdagi o'rni to'g'risida talaygina ma'lumotlar keltiradilar. Xususan; Robert L, Elitov V, Kerri Fridman, Lo'is Hetland, Ellin Verner, Sherley Vechena va Kemberley, M Sheridan, Donald Hofvman singari olim va tadqiqotchilar bu borada talaygina fikr va mulohazalar yechimini aniqlaganlar. Kognitiv ustoz-shogird ta'limi borasida o'zbek olimlari orasida san'atshunos olim professor S. Bo'latovning ilmiy qarashlari ham

beqiyos bo‘lib,ustoz–shogird ta‘limi tarixi hamda uning etikasiga katta e‘tibor qaratilganligini guvohi bo‘lamiz. Bundan tashqari kognitiv ta‘lim modeli undan foydalanish bo‘yicha professor ustozlarimizdan N,Abdullayev, N,Oydinov, O‘,Nurtayev,B,Baymetov,N,Tolipov,A,G‘aniyevlar o‘z adabiyot hamda monografiyalarida talaygina fikrlar bildirishgan. Biz quyida ustozlar fikriga tayangan holda kognitiv ustoz-ta‘limi modelidan mustaqil ta‘lim jarayonida foydalanish natijalari haqida to‘xtalib o‘tamiz;

Kognitiv ustoz-shogird ta‘limi, ba‘zan kognitiv shogirdlik yoki kognitiv murabbiylik deb ataladi, bu o‘qitish va o‘rganishga yondashuv bo‘lib, u o‘quvchilarning kognitiv ko‘nikmalarini boshqariladigan o‘qitish va amaliyot orqali rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv kognitiv psixologiyaga asoslanadi va faol ishtirok etish, metakognitsiya va yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga urg‘u beradi.

Kognitiv ustoz-shogird ta‘limida o‘qituvchilar fasilitator yoki murabbiy bo‘lib xizmat qiladi, qiyin vazifalarni bajarishda talabalarga rahbarlik qiladi va ularning tushunish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda yordam beradi. O‘qituvchilar shunchaki ma‘lumot uzatish o‘rniga, o‘quvchilarga izlanish, so‘rov va mulohaza yuritish orqali o‘z bilimlarini faol ravishda qurish imkoniyatini yaratadilar.

Kognitiv ustoz-talaba ta‘limining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Iskala: O‘qituvchilar talabalarga mustaqil ravishda bajara olmaydigan vazifalarni bajarishda yordam berish uchun vaqtinchalik yordam va yo‘l-yo‘riq beradi. Talabalar malakaga ega bo‘lgach, qo‘llab-quvvatlash asta-sekin olib tashlanadi, bu ularga o‘qish uchun ko‘proq mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga imkon beradi.

Modellashtirish: O‘qituvchilar kognitiv jarayonlarni, muammolarni hal qilish strategiyalarini va fikrlash qobiliyatlarini aniq namoyish etadilar, bu esa o‘quvchilarga samarali yondashuvlarni kuzatish va taqlid qilish imkonini beradi

Metacognition: O‘qituvchilar talabalarga o‘zlarining fikrlash jarayonlari va strategiyalari haqida xabardorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu talabalarni

tushunishlarini nazorat qilish, o'rganish strategiyalarini baholash va kerak bo'lganda tuzatishlar kiritishni o'z ichiga oladi.

Haqiqiy vazifalar: O'quv faoliyati haqiqiy dunyo muammolari yoki qiyinchiliklarini aks ettirish uchun mo'ljallangan, talabalarga bilim va ko'nikmalarini mazmunli kontekstlarda qo'llash imkoniyatini beradi.

Hamkorlik: O'qituvchilar talabalar birgalikda ishlashlari, fikr almashishlari va bir-birining nuqtai nazaridan o'rganishlari mumkin bo'lgan hamkorlikdagi o'quv muhitini rag'batlantiradi. Hamkorlik tanqidiy fikrlash, muloqot qobiliyatlari va ijtimoiy rivojlanishni rivojlantiradi.

Fikr-mulohaza: O'qituvchilar o'quvchilarga o'z yutuqlarini kuzatish, yaxshilanishi lozim bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash va zarur tuzatishlar kiritish uchun o'z vaqtida va aniq fikr-mulohazalarni taqdim etadilar.

Mulohaza: O'quvchilar o'z ta'lim tajribalari haqida mulohaza yuritishlari, o'rganganlarini ko'rib chiqishlari va o'z bilimlarini yangi vaziyatlarda qanday qo'llashlari haqida o'ylashlari tavsiya etiladi.

Kognitiv ustoz-shogird ta'lim strategiyalarini amalga oshirish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilarida chuqur tushunish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va umrbod ta'lim odatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ko'nikmalar bo'lgan tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va moslashuvchanlikni rivojlantirishda ayniqsa samaralidir.

Tasviriy san'at uchun kognitiv o'qitish usullari badiiy ifoda va idrok etish bilan bog'liq bo'lgan kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu usullar ijodkorlikni, vizual fikrlashni, muammolarni hal qilish qobiliyatini va estetik qadrlashni oshirishga qaratilgan. Tasviriy san'at ta'limida keng qo'llaniladigan ba'zi kognitiv **trening usullari:**

Kuzatuv chizmasi: Bu usul ob'ekt yoki sahnani yaqindan kuzatish va uni qog'ozda aniq ko'rsatishni o'z ichiga oladi. U diqqatni tafsilotlarga, fazoni idrok etishga va qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishga o'rgatadi. Talabalar ob'ektlar orasidagi shakllar, nisbatlar va munosabatlarni tahlil qilishni o'rganadilar.

Vizual xotira mashqlari: Bu mashqlar tasvir yoki ob'ektni ma'lum vaqt davomida o'rganishni va keyin uni xotiradan qayta yaratishni o'z ichiga oladi. Bu vizual xotirani, diqqatni va konsentratsiyani yaxshilashga yordam beradi. Talabalar tafsilotlarni, to'qimalarni va ranglarni sezishni va eslashni o'rganadilar.

Imo-ishora bilan chizish: Imo-ishora bilan chizma mavzuning mohiyatini va harakatini tezkor, ifodali chiziqlar bilan tasvirlashga qaratilgan. Bu tezkor kuzatish, sezgi va harakatning ravonligini o'rgatadi. Talabalar tafsilotlarga e'tibor berishdan ko'ra, mavzuning imo-ishorasi va energiyasini tortib olishni o'rganadilar.

Vizual muammolarni hal qilish: Tasviriy san'at ko'pincha ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatini talab qiladi. O'qituvchilar o'quvchilarga tanqidiy fikrlash va innovatsion echimlarni topishni talab qiladigan badiiy qiyinchiliklar yoki takliflar berishlari mumkin. Bu ijodkorlik, moslashuvchanlik va badiiy qiyinchiliklarga chidamlilikni rivojlantiradi.

Hamkorlikdagi san'at loyihalari: hamkorlikdagi san'at loyihalari birlashtirilgan san'at asarini yaratish uchun boshqalar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Bu muloqot qobiliyatlarini, jamoada ishlashni va turli nuqtai nazarlarni yaxlit bir butunlikka birlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Talabalar g'oyalarni muhokama qilishni, murosaga kelishni va boshqalarning hissalarini qadrlashni o'rganadilar.

Badiiy tahlil va tanqid: Badiiy asarlarni tahlil qilish va tanqid qilish o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini va estetik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarga badiiy asarlarni kompozitsiya, ranglar nazariyasi, ramziylik va badiiy uslublar nuqtai nazaridan tahlil qilishda rahbarlik qilishlari mumkin. Tengdoshlar va o'qituvchilarning konstruktiv fikr-mulohazalari o'quvchilarga badiiy tanlovlarini yaxshilashga va ishlarini yaxshilashga yordam beradi.

Badiiy vizualizatsiya: Vizualizatsiya mashqlari sahna yoki kontseptsiyani badiiy asarga tarjima qilishdan oldin uni batafsil tasvirlashni o'z ichiga oladi. Bu tasavvurni, vizualizatsiya qobiliyatlarini va aqliy tasvirlarni yaratish va boshqarish qobiliyatini

oshiradi. Talabalar o'zlarining badiiy qarashlarini yanada samarali rejalashtirish va amalga oshirishni o'rganadilar.

Fanlararo tadqiqot: Tasviriy san'atni fan, adabiyot yoki tarix kabi boshqa fanlar bilan integratsiyalash talabalarning dunyoqarashini kengaytirishi va ijodiy fikrlashni rag'batlantirishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarni turli fanlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga va vizual vositalar orqali murakkab g'oyalarni ifoda etishga undaydigan fanlararo loyihalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Kognitiv o'qitishning ushbu usullarini o'quvchilarning yoshi, mahorat darajasi va tasviriy san'at ta'limidagi o'quv maqsadlariga moslashtirish mumkin. Pedagoglar bu usullarni o'z ta'lim amaliyotiga kiritish orqali o'quvchilarda nafaqat badiiy mahorat, balki hayotning turli sohalarida qimmatli bo'lgan kognitiv qobiliyatlarni ham rivojlantirishga yordam beradi.

Kognitiv o'qitish modeli mustaqil ta'lim uchun bir qator afzalliklarni taqdim etadi, o'quvchilarga o'z ta'lim jarayoniga egalik qilish va muhim kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Quyida asosiy afzalliklardan ba'zilarini keltirib o'tamiz:

- O'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limni rag'batlantiradi
- Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi
- Chuqur o'rganishni kuchaytiradi
- Faol ishtirokni rag'batlantiradi
- Ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi
- Butun umr bo'yi ta'lim odatlarini qo'llab-quvvatlaydi
- Mustaqillik va avtonomiyani rag'batlantiradi

Natijalar;

Mustaqil ta'lim uchun kognitiv o'qitish modelini amalga oshirish natijalari ko'p qirrali va o'quvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin. Mustaqil ta'lim orqali kognitiv ta'lim modelidan foydalanish quyidagi potensial natijalarni beradi desak mubolag'a bo'lmaydi:

1. Yaxshilangan ta'lim natijalari: Kognitiv o'qitish modeli bilan shug'ullanadigan o'quvchilar an'anaviy o'qitish yondashuvlariga qaraganda yaxshiroq ta'lim natijalariga erishishlari mumkin. Chuqurroq tushunish, tanqidiy fikrlash va

metakognitiv qobiliyatlarni rag'batlantirish orqali model bilimlarni saqlash, tushunish va qo'llashni yaxshilaydi.

2. Motivatsiya va faollikni oshirish: Kognitiv o'qitish modeli faol o'rganish, izlanish va ijodkorlikni rag'batlantiradi, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshirishga olib keladi. Talabalar o'z bilimlarini shakllantirishda va haqiqiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etsalar, ular o'zlarining o'quv jarayoniga sarmoya kiritilishi ehtimoli ko'proq.

3. Kengaytirilgan muammolarni hal qilish ko'nikmalari: Muammoga asoslangan ta'lim va Sokratik savol-javob kabi faoliyatlar orqali o'quvchilar turli akademik va real dunyo kontekstlarida muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan kuchli muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ular muammolarga ishonch bilan yondashishni, muammolarni tanqidiy tahlil qilishni va innovatsion yechimlarni ishlab chiqarishni o'rganadilar.

4. Hayot davomida ta'lim odatlarini rivojlantirish: O'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim ko'nikmalarini, metakognitiv xabardorlikni va avtonomiyani rivojlantirish orqali kognitiv o'qitish modeli o'quvchilarni umrbod ta'lim oluvchi bo'lishlari uchun zarur vositalar bilan jihozlaydi. Ular qanday qilib maqsadlar qo'yishni, vaqtni samarali boshqarishni va o'rganish strategiyalarini turli vaziyatlarga moslashtirishni o'rganadilar va ularni rasmiy ta'limdan tashqari davomiy muvaffaqiyatga tayyorlaydilar.

5. Kengaytirilgan ijodkorlik va innovatsiyalar: Kognitiv o'qitish modeli o'quvchilarning ijodkorligi, tasavvurlari va innovatsion ko'nikmalarini loyiha asosida o'rganish va ijodiy ifoda etish kabi faoliyatlar orqali rivojlantiradi. Talabalar o'zgacha fikr yuritishga, yangi g'oyalarni o'rganishga va tavakkal qilishga da'vat etiladi, bu esa yutuqlar va original tushunchalarga olib keladi.

6. Imkoniyatlarni oshirish va o'z-o'zini samaradorligi: o'quvchilar o'z ta'lim jarayoniga egalik qilishlari va sa'y-harakatlari orqali muvaffaqiyatga erishishlari bilan ularda vakolat va o'z-o'zini samaradorligi tuyg'usi rivojlanadi. Ular mustaqil ravishda o'rganish, qiyinchiliklarni engish va o'z maqsadlariga erishish qobiliyatlariga ko'proq

ishonch hosil qiladi, bu esa hayotlarining barcha jabhalarida ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6. Kelajakdagi muvaffaqiyatga tayyorgarlik: o'quvchilarni muhim kognitiv qobiliyatlar, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va umrbod ta'lim odatlari bilan jihozlash orqali kognitiv o'qitish modeli ularni akademik, kasbiy va shaxsiy ishlarda muvaffaqiyatga tayyorlaydi. Ular doimo o'zgaruvchan dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan moslashuvchanlik, chidamlilik va intellektual chaqqonlikni rivojlantiradilar. Umuman olganda, mustaqil ta'lim uchun kognitiv o'qitish modelini tatbiq etish natijalari o'zgaruvchan bo'lishi mumkin, bu o'quvchilarga o'zlarining to'liq potentsiallarini ro'yobga chiqarish va 21-asrning murakkabliklarida harakat qilish uchun jihozlangan umrbod o'quvchilar bo'lish imkoniyatini beradi.

XULOSA

Mustaqil ta'limda kognitiv o'qitish modelini tatbiq etish o'quvchilar uchun o'zgaruvchan natijalarni berishi mumkin. Faol ishtirok, tanqidiy fikrlash va metakognitiv strategiyalarni ta'kidlab, bu yondashuv chuqur tushunish, muammolarni hal qilish qobiliyatlari va umrbod ta'lim odatlarini rivojlantiradi. Talabalar yanada g'ayratli va faol bo'lib, yaxshiroq ta'lim natijalariga erishadilar va bugungi dinamik dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ijodkorlik, mustaqillik va chidamlilikni rivojlantiradilar. Oxir oqibat, kognitiv o'qitish modeli o'quvchilarga turli xil ta'lim va kasbiy muhitda navigatsiya qilish va rivojlanishga qodir bo'lgan o'ziga ishongan, o'zini o'zi boshqaradigan shaxslar bo'lishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rudolf Arnxaymning "San'at va vizual idrok: ijodiy ko'z psixologiyasi" (1954)
2. Betti Edwardsning "Miyaning o'ng tomoniga chizish" (1979)
3. Filipp Yenawine va Abigail Housen tomonidan "Vizual fikrlash strategiyalari: maktab fanlari bo'yicha o'rganishni chuqurlashtirish uchun san'atdan foydalanish" (2013)

4. Betti Edwardsning "Miyaning o'ng tomonidagi yangi chizilgan ish kitobi" (2002)
5. Robert L. Solso tomonidan tahrirlangan "Kognitiv fan va tasviriy san'at" (1994)
6. Elliot V. Eysnerning "San'at ta'limi va inson taraqqiyoti" (1972)
7. Kerri Fridman tomonidan "Tasviriy madaniyatni o'rgatish: o'quv dasturi, estetika va san'atning ijtimoiy hayoti" (2003)
8. Lois Hetland, Ellen Winner, Shirley Veenema va Kimberly M. Sheridan tomonidan "Studio fikrlash: tasviriy san'at ta'limining haqiqiy afzalliklari" (2007)
9. Charlz M. Dornning "Badiiy savodxonlik: teatrshunoslik va zamonaviy liberal ta'lim" (2003)
10. "Visual razvedka: biz ko'rgan narsalarni qanday yaratamiz" Donald D. Hoffman (1998)
11. "Xalq amaliy san'ati" S.Bo'latov(2014)
12. "Tasviriy san'at o'qitish metodikasi" S.Abdirasilov.(2012)
13. "Portret qalamtasviri". Boymetov B. " O'quv qo'llanma. Nizomiy nomidagi TDPU- Toshkent, 2002.
14. "Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi", Hasanov R. «Fan» nashriyoti, 2004.
- 15.10-11sinf va akademik letsey o'quvchilarida "to'la fikrlah"ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish.Monografiya.A.G.Ganiyev (2021)